

Saturs

Priekšvārds un pateicības	11
Prologs	15

PIRMĀ DAĻA

Pēc kara: 1945—1953

I. Kara sekas	29
II. Sodīšana	59
III. Eiropas atjaunošana	83
IV. Neiespējamais mierizlīgums	124
V. Aukstā kara iestāšanās	155
VI. Viesuli	194
VII. Kultūras kari	229
<i>Koda.</i> Vecās Eiropas gals	261

OTRĀ DAĻA

Labklājība un neapmierinātība

1953—1971

VIII. Stabilitātes politika	277
IX. Zaudētās ilūzijas	317
X. Pārpilnības laikmets	367
<i>Postskripts.</i> Stāsts par divām ekonomikām	401
XI. Sociāldemokrātiskais brīdis	407
XII. Revolūcijas priekšnojautas	440
XIII. Cerību gals	475

TREŠĀ DAĻA

Lejupslīde: 1971—1989

XIV. Izgaisušās cerības	507
XV. Politika jaunā tonkārtā	541
XVI. Pārejas laiks	563
XVII. Jaunais reālisms	597
XVIII. Bezspēcīgo spēks	624
XIX. Vecās iekārtas gals	652

CETURTĀ DAĻA

Pēc krišanas: 1989—2005

XX. Sašķeltais kontinents	707
XXI. Atriebība	737
XXII. Vecā un jaunā Eiropa	776
XXIII. Eiropas daudzveidība	828
XXIV. Eiropa kā dzīvesveids	858

EPILOGS

No mirušo nama. <i>Eseja par mūsdienu Eiropas atceri</i>	887
Fotogrāfijas	918
Alfabētiskais rādītājs	921

VII Kultūras kari

“Mēs visi noraidām iepriekšējo laikmetu. To es zinu galvenokārt no literatūras,
un man šķiet, ka tas ir bijis muļķības un barbarisma laikmets.”

Milans Šimečka

“Divdesmitā gadsimta vidū ikviena ricība iepriekš pieņem un ietver
nostājas ieņemšanu attiecībā uz padomju pasākumu.”

Reimons Arons

“Man bija taisnība, ka kļūdos, turpretī jūs un jums līdzīgie kļūdiņās,
ka jums ir taisnība.”

Pjērs Kurtads (Edgaram Morīnam)

“Patik vai ne, sociālisma celtniecība ir privileģēta ar to, ka,
lai to saprastu, ir jāatbalsta tās kustība un jāpārņem tās mērķi.”

Žans Pols Sartrs

“Neko nevar darīt, ka cilvēkiem ir taisnība aplamu iemeslu dēļ [...].
Šīs bailes atrasties sliktā sabiedrībā nav politiskas tīrības izpausme;
tās ir pašpaļāvības trūkuma izpausme.”

Arturs Kestlers

Ar degsmi, kas pārsteidza turpmākās paaudzes, cīņai starp fašismu un demokrātiju Eiropā tik tikko beidzoties, to nomainīja jauna šķelšanās: starp komunistiem un antikomunistiem. Politiskās un intelektuālās nostājas paziņošana par vai pret Padomju Savienību nesākās ar Eiropas sadalīšanu pēc Otrā pasaules kara. Bet tieši šajos pēckara gados, starp 1947. un 1957. gadu, līnija, kas nošķīra Austrumus no Rietumiem, kreisos no labējiem, dziļi iegriezās Eiropas kultūras un intelektuālajā dzīvē.

Apstākļi bija neparasti izdevīgi. Starp kariem labējiem bija daudz lielāks atbalsts, nekā vairumam cilvēku bija pa prātam atcerēties. No Briseles līdz Bukarestei trīsdesmito gadu polemiskā žurnālistika un literatūra bija pārpilna ar rasismu, antisemitismu, ultranacionālismu, klerikālismu un politisko reakcionārismu.

Intelektuāļiem, žurnālistiem un skolotājiem, kas pirms kara un tā laikā bija atbalstījuši fašistus vai ultrareakcionārus uzskatus, pēc 1945. gada bija labs pamats skaļi apstiprināt savas jauniegūtās pilnvaras kā progresīvajiem vai radikāļiem (vai arī atkāpties islaicīgā vai ilgstošā klusēšanā). Tā kā lielākā daļa fašistiskās vai pat ultrakonservatīvas pārliecības partiju un žurnālu tagad jebkurā gadījumā bija aizliegti (neskaitot Ibeijas pussalu, kur notika pretējais), publiskie izteikumi par politisko lojalitāti bija saistīti ar spektra centru vai kreiso spārnu. Labēja domāšana vai viedoklis Eiropā bija ēnā.

Lai gan publisko rakstu un uzvedumu *saturs* iespaidīgi pārvērtās pēc Hitlera, Musolini un viņu sekotāju krišanas, *tonis* lielā mērā palika tāds pats. Fašistu apokaliptiskā steiga, viņu aicinājumi uz vardarbību, “izšķirošiem” risinājumiem, itin kā īstas pārmaiņas *noteikti* vestu caur pilnīgu un galīgu iznīcināšanu, nepatika pret liberālās demokrātijas kompromisem un “liekulību” un entuziasms pret maniheistiskām izvēlēm (visu vai neko, revolūcija vai dekadence) — šie dziņi vienlīdz labi varēja kalpot galēji kreisajiem, un pēc 1945. gada tā arī notika.

Nācījas, deģenerācijas, upuru un nāves pārņemti, starpkaru fašistu rakstnieki bija lūkojušies uz Pirmo pasaules karu. Intelektuālos kursos pēc 1945. gada arī veidoja kara pieredze, tikai šoreiz kā nesavienojamu morālo alternatīvu sadursmes, kas izslēdz jebkāda kompromisa iespējamību: labais pret ļauno, brīvība pret verdzību, pretošanās pret sadarbošanos. Atbrīvošanu no nacistu vai fašistu okupācijas daudzi uzņēma kā izdevību radikālām politiskajām un sociālajām pārmaiņām; iespēju pārvērst karalaika postu revolucionārā iespaidā un sākt visu no jauna. Un, kad, kā mēs redzējam, šī iespēja šķietami zuda un nekavējoties atjaunojās “normāla” dzīve, nepiepildītās cerības gana ātri pārvērtās cinismā — vai arī galēji kreisos uzskatos pasaulē, kura kārtējo reizi polarizējās nesamierināmās politiskās noietnēs.

Pēckara Eiropas intelektuāļi steidzās un necieta kompromisus. Viņi bija jauni. Pirmajā pasaules karā bojā gāja jaunu cilvēku paaudze. Bet pēc Otrā pasaules kara tā lielākoties bija vecāku, diskreditētu ļaužu grupa, kas pazuda no skatuves. Tās vietā parādījās rakstnieki, mākslinieki, žurnālisti un politiskie aktivisti, kuri bija pārāk jauni, lai būtu pieredzējuši 1914.—1918. gada karu, taču kuri nepacietīgi vēlējās atgūt nākamajā karā zaudētos gadus. *Viņu* politiskā izglītība bija radusies tautas fronšu un antifašistisku kustību laikmetā, un, kad viņi, bieži vien kara laika aktivitāšu rezultātā, ieguva publisku atzinību un ietekmi, tas pēc tradicionālajiem Eiropas standartiem bija neparasti agrā vecumā.

Francijā Žanam Polam Sartram bija 40 gadu, kad beidzās karš; Simonai de Bovuārai (*Simone de Beauvoir*) 37; Albēram Kamī, visietekmīgākajam no tiem visiem, tikai 32. No vecās paaudzes tikai Fransuā Moriaks (dzimis 1885. gadā)

KULTŪRAS KARI

ietekmes ziņā varēja līdzināties viņiem tieši tāpēc, ka nebija sasmērējies ar Viši piekritēja pagātni. Itālijā tikai Neapoles filozofs Benedeto Kroče (*Benedetto Croce*), dzimis 1866. gadā, palika no agrākās Itālijas sabiedrisko darbinieku paaudzes. Postfašistiskajā Itālijā Ignacio Silone (*Ignazio Silone*), dzimis 1900. gadā, bija starp vecākajām no ietekmīgajām intelektuālajām personībām; rakstnieks un politiskais komentētājs Alberto Morāvija (*Alberto Moravia*) bija 38 gadus vecs, komunistu redaktors un rakstnieks Elio Vitorīni (*Elio Vittorini*) — gadu jaunāks. Vācijā, kurai dēļ simpātijām pret nacistiem un karu bija zudis vislielākais skaits sabiedrisko intelektuāļu un rakstnieku, Heinriham Bellam (*Heinrich Böll*) — vistantīgākajam no biklās jaunās paaudzes rakstniekiem, kas divus gadus pēc Hitlera sakāves sanāca kopā, lai izveidotu “Grupu 47”, — bija tikai 28 gadi, kad beidzās karš.

Austrumeiropā, kur intelektuālās elites bija aptraipījušās ar ultrakonservatīvismu, mistisko nacionālismu vai vēl ko sliktāku, jaunatnes sabiedriskā izvirzīšanās bija vēl zīmīgāka. Česlavs Milošs (*Czesław Miłosz*), kura ietekmīgā eseja “Sagūstītais prāts” tika publicēta 1951. gadā, kad viņam bija tikai 40 gadu un viņš jau atradās politiskajā trimdā, nepavisam nebija netipisks. Jeržijs Andžejevskis (*Jerzy Andrzejewski*) kurš parādās Miloša grāmatā diezgan necildinošā gaismā) publicēja savu atzīto romānu par pēckara Poliju “Pelni un dimanti”, būdams pāri par 30 gadu vecs. Tadeušs Borovskis, dzimis 1922. gadā, bija pāri 20 gadu vecumam, kad publicēja savas atmiņas par Aušvicu “Šeit uz gāzi, dāmas un kungi”.

Austrumeiropas komunistu partiju vadītāji parasti bija mazliet vecāki cilvēki, kas bija pārcietuši starpkaru gadus kā politiski ieslodzītie vai trimdā Maskavā, vai abējādi. Taču uzreiz zem viņiem bija ļoti jaunu vīriešu un sieviešu grupa, kuru ideālistiskā nodošanās padomju atbalstītai varas pārņemšanai spēlēja svarīgu lomu viņu panākumos. Ungārijā Gēzam Lozončam (*Géza Lozonczy*), kurš pēc 1956. gada Ungārijas sacelšanās krita par upuri padomju represijām, bija vēl pāri 20 gadiem, kad viņš un simtiem viņam līdzīgo izplānoja Ungārijas Komunistiskās partijas nākšanu pie varas. Hedas Kovaļas (*Heda Kovaly*) vīram Rūdolfam Margolijam, vienam no atbildētājiem Slanska prāvā 1952. gada decembrī, bija 35 gadi, kad viņš tika iecelts par ministru Čehoslovākijas komunistu valdībā; Artūrs Londonš, vēl viens apsūdzētais tajā prāvā, bija vēl jaunāks, 33 gadus vecs, kad komunisti sagrāba varu. Londonš savu politisko izglītību bija ieguvis franču pretošanās kustībā; kā daudzi komunistu pagrīdē, viņš agrā vecumā iemācījās pildīt politiskos un militāros pienākumus.

Jauneklīgs entuziasms saistībā ar komunistisku nākotni bija plaši izplatīts vidusšķiras intelektuāļu vidū gan Austrumos, gan Rietumos. Un to pavadīja īpatnējs mazvērtības komplekss pret proletariātu, strādnieku šķiru. Pirmajos

pēckara gados bija ļoti pieprasīti kvalificēti fiziskā darba strādnieki — izteiktā pretstatā depresijas gadiem, kas joprojām bija kolektīvajā atmiņā. Bija jārok ogles; bija jāceļ vai jāremontē ceļi, dzelzceļi, ēkas, elektropārvades līnijas; jāražo instrumenti un pēc tam tie jāizmanto citu preču ražošanai. Visiem šiem darbiem trūka prasmīga darbaspēka; kā jau redzējām, jauniem, spēcīgiem vīriešiem pārvietoto personu nometnēs — pretēji sievietēm ar ģimeni vai jebkādiem “intelektuāļiem” — nebija grūti atrast darbu un patvērumu.

Viens no tā rezultātiem bija vispārēja sajūsma par rūpniecisko darbu un strādniekiem — īpatna politiskā īpašība partijām, kas pretendēja tos pārstāvēt. Kreisi orientēti, izglītoti vidusšķiras vīrieši un sievietes, kurus mulšināja viņu sociālā izcelsme, varēja remdēt savu neomulību, nodoties komunismam. Bet, pat ja viņi negāja tiktāl, lai iestātos partijā, daudzi mākslinieki un rakstnieki Francijā un Itālijā jo īpaši “metās pie kājām proletariātam” (Arturs Kestlers) un pacēla “revolucionāro strādnieku šķiru” (parasti iztēlotu diezgan sociālistiski reālistiskā/fašistiskā gaismā par stingru, vīrišķīgu un muskuļainu) gandrīz līdz ikonas statusam.

Lai gan šī parādība bija sastopama visā Eiropā un pārsniedza komunistisko politiku (vispazīstamākais intelektuālais “strādnieciskuma” interpretētājs Eiropā bija Žans Pols Sartrs, kurš nekad neiestājās Francijas Komunistiskajā partijā), tieši Austrumeiropā šādiem uzskatiem bija reālas sekas. Studenti, skolotāji, rakstnieki un mākslinieki no Lielbritānijas, Francijas, Vācijas un citām vietām pulcējās Dienvidslāvijā (pirms šķelšanās), lai kailām rokām palīdzētu rekonstruēt dzelzceļus. 1947. gada augustā Italo Kalvīno sajūsmināti rakstīja par gados jauniem brīvprātīgajiem no Itālijas, kas darīja to pašu Čehoslovākijā. Ziedošanās kaut kam jaunam, īstas vai iztēlotas strādnieku kopības pielūgsmē un apbrīna pret padomēm (un uzvarējušo Sarkanā armiju) nošķīra jauno pēckara paaudzi no tās sociālajām saknēm un nacionālās pagātnes.

Lēmums kļūt par komunistu (vai “marksistu”, kas tā laika apstākļos parasti nozīmēja komunistu) tipiski tika pieņemts agrā vecumā. Čehs Ludeks Pahmans (*Ludek Pachman*) teica: “Es kļuva par marksistu 1943. gadā. Biju 19 gadu vecs, un doma, ka piepeši es visu saprotu un spēju izskaidrot, apbūra mani, tāpat kā doma, ka es kopā ar visas pasaules proletāriešiem došos vispirms pret Hitleru un pēc tam pret starptautisko buržuāziju.” Pat tādi cilvēki kā Česlavs Milošs, kurus nekad pilnībā nepārlicināja komunisma dogmu pievilcība, nepārprotami atzina komunisma sociālās reformas: “Man bija prieks redzēt, ka pusfeodālā Polijas iekārta beidzot tiek sagrauta, ka jauniem strādniekiem un zemniekiem tiek pavērtas universitāšu durvis, ka notiek agrārā reforma un valsts beidzot ir devusies ceļā uz industrializāciju.” Kā novēroja Milovans Džilass, atminēdamies,

KULTŪRAS KARI

ko bija pieredzējis kā tuvs Tito palīgs: “Totalitārisms sākumā ir entuziasms un pārliecība; tikai vēlāk tas kļūst par organizācijām, varu, karjerismu.”

Komunistu partijas sākotnēji pieglaimojās intelektuāļiem, kuriem komunisma mērķi likās pievilcīgi salīdzinājumā ar viņu dzimtenēm piemītošo mazo valstu aprobežotību, kā arī ar nacistu vardarbīgo antiintelektuālismu. Daudziem jauniem intelektuāļiem komunisms bija mazāk pārliecības kā ticības jautājums — kā novēroja Aleksandrs Vats (*Alexander Wat*) vēl viens polis — vēlāk bijušais komunisti), Polijas sekulārā inteliģence alka pēc “pilnveidota katķisma”. Lai gan par aktīviem komunistiem kļuva tikai Austrumeiropas studentu, dzejnieku, dramaturgu, rakstnieku, žurnālistu vai profesoru mazākums, tie bija savas paudzes talantīgākie vīrieši un sievietes.

Tā Pāvels Kohuts (*Pavel Kohout*), kas vēlākajās desmitgadēs ieguva starptautisku slavu kā disidents un postkomunistiskais esejists un dramaturgs, Čehoslovākijā vispirms nonāca sabiedrības uzmanības lokā kā galējs savas valsts jaunā režīma entuziasts. 1969. gadā atskatīdamies pagātnē, viņš aprakstīja savu “pārliecības izjūtu”, 1948. gada februāra čehu apvērsuma dienā vērojot partijas vadītāju Klementu Gotvaldu Prāgas ļaudīm pilnajā Vecpilsētas laukumā. Tur, “tajā cilvēku pūlī, kas tiecās pēc taisnības, un šajā cilvēkā [Gotvaldā], kas veda viņus izšķirošajā kaujā,” 20 gadus vecais Kohuts atklāja “*Centrum Securitatis*,” ko veltī centās atrast Komenskis”. Pēc četriem gadiem, pieņēmis ticību, Kohuts sacerēja “Kantāti mūsu dzimtajai Komunistiskajai partijai”:

Dziesmām sveiksim partiju!
Tās jaunība ir jauni triecienstrādnieki,
Tai piemīt miljons galvu prāts
Un miljons roku spēks,
Un tās bataljons ir
Staļina un Gotvalda vārds.

Plaukstoša maija vidū
Tālu jo tālu virs
Vecās Pils karogs plīvo
Ar vārdiem “Taisnība uzvarēs!”
Šie vārdi ar slavu ir piepildījušies:
Strādnieku taisnība ir uzvarējusi!

* Drošības pamats (*latīņu val.*).

PĒC KARA: 1945—1953

Mūsu valsts mostas slavas pilnai nākotnei.
Lai slava Gotvalda partijai!
Lai slava!
Lai slava!¹

Kohuta paaudzē šāda ticība bija plaši izplatīta. Kā atzīmēja Milošs, komunisms darbojās pēc principa, ka rakstniekiem nevajag *domāt*, viņiem tikai vajag *saprast*. Un pat sapratnei vajadzēja vien mazliet vairāk par nodošanos, un tieši to arī šā reģiona gados jaunie intelektuāļi meklēja. “Mēs bijām kara bērni,” rakstīja Zdeneks Mlinaržs (kurš Čehoslovākijas Komunistiskajā partijā iestājās 1946. gadā 15 gadu vecumā), “kas, īstenībā ne pret vienu necīnījušies, ienesa mūsu karalaika mentalitāti šajos pirmajos pēckara gados, kad beidzot parādījās iespēja cīnīties par kaut ko.” Mlinarža paaudze pazina tikai kara gadus un nacistu okupāciju, kad pastāvēja “viena vai otra puse — vidus nepastāvēja. Tādējādi mūsu unikālā pieredze iedzina mums galvā priekšstatu, ka pareizas ieceres uzvara gluži vienkārši nozīmē pretējās likvidāciju, iznīcināšanu.”²

Vientiesīgais entuziasms, ar kuru daži gados jauni austrumeiropieši metās komunismā (“Man ir šis revolucionārais noskaņojums...” — kā rakstnieks Ludvīks Vačulīks (*Ludvík Vaculík*), iestājies čehu komunistiskajā partijā, izsaucās savai draudzenei), nemazina Maskavas atbildību par to, kas galu galā bija padomju varas pārņemšana viņu valstī. Taču tas palīdz novērtēt mērogu, kādā sekoja ilūziju zudums un vilšanās. Mazliet vecāki komunisti, piemēram, Džilass (dzimis 1911. gadā), varbūt vienmēr saprata, viņa vārdiem sakot, ka “manipulēšana ar degsmi ir verdzības aizsākums”. Taču jaunākie jaunpievērstie, īpaši intelektuāļi, bija apstulbuši, atklājot komunistu disciplīnas bardzību un staļinistu varas realitāti.

Tādējādi Ždanova “divu kultūru” dogmas uztiēpšana pēc 1948. gada, uzstājot uz “pareizas” nostājas ieņemšanu attiecībā uz visu, sākot ar botāniku un beidzot ar dzeju, Austrumeiropas tautas demokrātijās nāca kā īpašs šoks. Slāvu intelektuālā uzticība partijas līnijai, sen iesakņojusies Padomju Savienībā, kur jebkurā gadījumā jau pastāvēja pirmspadomju represiju un ortodoksijas mantojums, smagāk ienāca valstīs, kurās pavisam nesen bija beidzies samērā maigais Hābsburgu režīms. Deviņpadsmitā gadsimta Centrāleiropā intelektuāļi un dzejnieki bija ieguvuši paradumu un pienākumu runāt nācijas vārdā.

¹ Latviskojumam izmantots Indiānas universitātes profesora Mārsija Šora (*Marci Shore*) tulkojums angļu valodā, kuru mazliet pielabojis autors. Profesoram Šoram autors izsaka pateicību arī par Ludeka Pahmana citātu.

² Zdeněk Mlynář, *Night Frost in Prague* (Londona, 1980), 2. lpp.